

Az általánosított bizalom kérdőíves mérésének egyes megbízhatósági és érvényességi kérdései a magyarországi adatfelvételek tükrében

BODOR ÁKOS¹ – HEGEDŰS MÁRK²

ABSZTRAKT

A bizalom a társadalomtudományok egyik olyan kutatási területe, ami komplex, alaposan kidolgozott elméleti megközelítésekkel rendelkezik, ugyanakkor empirikus eszközei kevésbé áll szilárd lábakon. Az általánosított bizalom kérdőíves vizsgálatának legelterjedtebb eszköze a szakirodalomban gyakran csak „standard” bizalomkérdésnek nevezett formula, amely a következőképpen hangzik: „Általánosságban Ön mit mondana? A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban?” A tanulmány célja ennek a standard kérdőíves mérőeszköznek a vizsgálata a megbízhatóság és az érvényesség dimenziói mentén. Elemzésünk során különböző nemzetközi felmérések magyar adatfelvételeit használjuk. Eredményeink komoly érvényességi problémákat jeleznek, a standard kérdés ugyanis gyengébb összefüggést mutat olyan további változókkal, amelyekkel a bizalom koncepciójából következően lényegesen szorosabb kapcsolatot feltételezhetnénk.

KULCSSZAVAK: bizalom, általánosított bizalom, kérdőíves módszer, megbízhatóság, érvényesség.

ABSTRACT

Certain issues of reliability and validity in the case of generalized trust survey measurement in light of the Hungarian data

Trust is a field of research in social sciences that has complex, well-developed theoretical approaches, but its empirical tools are less precisely grounded. The most common survey tool for measuring generalized trust is a formula often referred to in the literature as “standard” trust question, which reads as follows: “Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you need to be very careful in dealing with people?” The aim of the paper is to examine this standard survey item along the dimensions of reliability and validity. In our analysis, we use Hungarian data obtained from various international surveys. Our results indicate serious

¹ Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, bodor.akos@krtk.hu. Bodor Ákos munkája az NKFIH által támogatott „Magyar fiatalok percepciói Európáról és európaiságról” (azonosító: FK 134893) c. kutatás része.

² Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, hegedus.mark@krtk.hu. Hegedűs Márk munkája az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3-II-PTE-1013 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával valósult meg.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

validity problems, as the standard question shows only weak linkage with additional variables, which, based on the conceptual background, should be in a close relationship with trust.

KEYWORDS: *trust, generalized trust, survey methods, reliability, validity*

Bevezetés

A bizalom kérdésköre évtizedek óta jelen lévő népszerű kutatási téma, kifejezetten multidiszciplináris jellegű, elsősorban a szociológia, a politikatudomány, a pszichológia, illetve a közgazdaságtudomány területéről érkező elméleti és empirikus eredményekkel. A szakirodalomban egyértelmű konszenzus mutatható ki abban a tekintetben, hogy a bizalom – illetve azon belül az „általánosított bizalom”, vagyis a bármilyen megkülönböztetés nélkül, általában az embertársakba vetett bizalom – úgy az egyén, mint a közösségek és társadalmak szintjén pozitív, kívánatos jelenségként kezelendő: egyrészt az egyéni jólét és jóllét forrása, makroszinten értelmezve pedig „társadalmi bizalomként” működik, serkenti az együttműködést az adott közösségben, társadalomban élők között, befogadva még azokat is, akik valamilyen társadalmi-kulturális szempontból esetleg különböznek a többségtől (Grünhut 2019, Torpe – Lolle 2011). A bizalom kedvező funkcióit, illetve következményeit Sztompka (1999 idézi Grünhut 2019: 8–9) a következőképpen foglalja össze. Mint mondja, az egyén szintjén a bizalom felszabadítja a humán készségeket és kapacitásokat, ösztönzi a kreativitást, az innovativitást, a vállalkozási kedvet, elősegíti az interakciókat, oldja a gyanakvást, a túlzott elővigyázatosságot és kontrolligényt, támogatja a kölcsönösséget és a részvételi kedvet. Társadalmi funkciói között a bizalom segíti a mobilitást, a közös gondolkodást, a kollektív felelősségvállalást, a hálózatok bővülését, s az együttműködések különböző formáinak érvényesülését. Mérsékli a közönyösséget és az érdektelenséget a közös célok-ügyek vonatkozásában. Segíti a konstruktív vitát, az érdekképviselést, a konszenzuskeresést. Serkenti a szolidaritást, a szociális érzékenységet és empátiát, az egyenlőtlenségek elleni fellépést. Előmozdítja a be- és elfogadást, a toleranciát, a pluralizmus minden formáját, a különbözőségek legitimitását. Megszilárdítja az egyén közösséghez tartozását és identitását, ösztönzi a közösségért való áldozatvállalást és az önkéntességet.

A bizalom kialakulása, forrása tekintetében a szerzők döntő része egyetért abban, hogy az nem redukálható egy tisztán racionális folyamatra. Vagyis nem kielégítő az a megközelítés, miszerint a bizalom kialakulása (vagy ki nem alakulása) kizárólag mások megbízhatóságának értékeléséhez kapcsolódik, konkrét tapasztalatokra és információkra alapozva. Ennek a tisztán racionális szemléletnek az egyik képviselője Russel Hardin (2002, 2006), aki a bizalmat két személy közti viszonyként látja, ami akkor alakul ki, ha az egyik fél azt feltételezi, hogy a másiknak érdeke megbízhatóan viselkedni. Így a bizalom, illetve a bizalmatlanság egy kockázatértékelési folyamat eredménye tulajdonképpen, melynek tárgya a konkrét személy, illetve a konk-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

rét körülmény. Ebben a szemléletben alapvetően értelmezhetetlen az általánosított bizalom jelensége is, azonban a témával foglalkozó szerzők jelentős része egyetért abban, hogy a bizalom érzete mindenképpen egy morális diszpozícióra alapul, és kulcsfogalomként kezelik a bizalom általánosított, „ismeretlen másokra” vonatkoztatott formáját (Uslaner 2002, Putnam 2000, Torpe – Lolle 2011). Eric Uslaner úgy fogalmaz, hogy az embertársakhoz való ilyen viszonyulás eredője nem más, mint „egy morális parancs mások megbízhatóként való kezelésére”, ami azon a meggyőződésen alapul, hogy a legtöbb ember osztozik bizonyos alapvető értékekben a másokhoz való viszonyulás tekintetében (Uslaner 2002: 18). Tehát a morális diszpozíció biztosítja az általánosított bizalom alapját, ugyanakkor ez nem zárja ki azt, hogy az egyén életkörülményei és megélt tapasztalatai valamilyen korlátozott mértékben ne lennének hatással a bizalmára (Uslaner 2002: 27–28).

Az általánosított bizalomnak tulajdonított pozitív következmények tükrében nem meglepő a bizalomkutatás iránti fokozott érdeklődés, miközben az sem kétséges: a bizalom jelenségének alaposabb elméleti megértése és érvényesebb empirikus mérése nem csak tudományos jelentőséggel bír. Amennyiben csak a magyar nyelvű szakirodalmat tekintjük, akkor is azt láthatjuk, hogy az elmúlt években, évtizedekben számos empirikus jellegű tanulmány foglalkozott a magyarországi bizalom helyzetével. Ezek a vizsgálatok az esetek kisebb részében saját kérdőíves adatfelvételeken alapulnak (lásd többek között: Kopasz 2005, Cszimadia 2014, Hajdu – Megyesi 2017, Pusztai 2018, Grünhut et al. 2019, Győri et al. 2020), gyakrabban pedig különböző nemzetközi összehasonlító felmérések adataival dolgoznak (lásd többek között: Csukás – Kovács 2003, Tóth 2005, Dupcsik – Tóth 2008, Tóth 2009, Giczi – Sik 2009, Csité 2009, Keller 2009, Hajdu 2012, Boda – Medve-Bálint 2012, Gerő – Hajdu 2015, Vit 2018). Abban azonban mind megegyeznek, hogy az általánosított bizalmat ugyanazzal az eszközzel mérik, ami alapvetően egyetlen standard kérdőívkérdés (ritkábban még ehhez kapcsolódó két további kérdőívkérdés) alkalmazását jelenti.

Jelen tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy ez az általánosán alkalmazott kérdőíves technika valóban képes-e megfelelően mérni az általánosított bizalmat? Ezt a kérdést a megbízhatóság és az érvényesség egyes dimenzió mentén járjuk körbe. Vizsgálataink során különböző nemzetközi felmérések magyar adatfelvételeit elemezzük.

Az általánosított bizalom mérésének kérdőíves módszere

Az általánosított bizalom kérdőíves vizsgálatának legelterjedtebb eszköze a szakirodalomban gyakran csak „standard” bizalomkérdésnek nevezett formula, amely a következőképpen hangzik: *„Általánosságban Ön mit mondana? A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcso-*

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

latokban?” E kérdés alkalmazása komoly múltra tekint vissza³, a kezdetekben inkább dichotóm (igen-nem) válaszlehetőségekkel használták, a különféle skálák használata később terjedt el (bővebben lásd Grünhut et al. 2019). Később a mérés finomításának céljából Morris Rosenberg a standard kérdést kiegészítette további négy itemmel, így létrehozva az ún. ”mizantrópia skálát” (Rosenberg 1956). A Rosenberg-féle „mizantrópia skála” eredeti formájában ugyan nem vált elterjedté, mégis számottevően előmozdította az általánosított bizalom mérésének fejlődését, ugyanis a kérdések közül kettő használata a felmérések egy részében gyakorlatilag összefonódott a standarddal, és alkalmazásuk népszerűvé vált egy hármaskérdésformulaként, amit bizalomindexként is neveznek (Uslaner 2012). A Rosenberg-féle skálából származó két kérdés a következő:

- *Gondolja, hogy a legtöbb ember megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni?*
- *Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek?*

A standard, továbbá e két további bizalomkérdés együtt való alkalmazása már a 60-as évektől megfigyelhető: előbb az American National Election Studies (ANES), majd 1972-től a General Social Survey (GSS) felméréseiben. Napjainkban a legelterjedtebb mérési eszköz a standard önmagában, de meglehetősen gyakran alkalmazott a két rosenbergi kérdéssel kiegészített hármaskérdés verzió is. Olyan nemzetközi összehasonlító kutatásokban is találkozhatunk a standard kérdéssel, vagy a teljes kérdésblokkal, mint például a World Values Survey, az Eurobarometer, az European Values Study, vagy éppen a European Social Survey. A standard kérdéssel alapuló kutatások dominanciája nem jelenti azt, hogy ne léteznének komplexebb kérdőíves technikák az általánosított bizalom megmérésére (többek között Rotter 1967, Yamagishi – Yamagishi 1994), azonban ezek használata kevésbé elterjedt. Ennek legfőbb oka nyilvánvalóan az, hogy egy komplexebb, sok itemet tartalmazó kérdéssor elhelyezése kevésbé megoldható a több különböző tématerületet érintő nagy nemzetközi felmérésekben.

A standard kérdés megbízhatósága a magyarországi adatfelvételek tükrében

Tanulmányunkban a megbízhatóság fogalma alatt annak vizsgálatát értjük, hogy a megismételt mérések mennyire adják ugyanazt az eredményt (Koltai et al. 2015).

³ Általában Elisabeth Noelle-Neuman német statisztikus nevéhez kötik a kérdés megalkotását (Algan – Cahuc 2013, Uslaner 2002), s egy 1948-as, németországi választási felmérésben jelent meg először.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

Így ebben a részben azt vizsgáljuk, hogy különböző kérdőíves felmérésekben a standard kérdés mennyire mutat hasonló eredményeket, illetve tendenciát a magyarországi általánosított bizalommal kapcsolatban. Mivel a standard kérdés használata különösen elterjedt a nemzetközi, nagymintás lakossági kérdőíves vizsgálatokban, ezért az a szempontunkból különösen szerencsés helyzet áll fenn, hogy több olyan egymástól független felmérés adatait hasonlíthatjuk össze, melyek ugyanarra a populációra vonatkoznak, továbbá egymáshoz közel eső időpontokban keletkeztek. A különböző eredmények összevetéséből következtethetünk az általánosított bizalom mérésének megbízhatóságára, amennyiben a bizonyos időintervallumon belül megvalósult lekérdezéseket a „mérés megisméltésének” tekintjük. Mivel szigorú módszertani protokollok szerint megvalósított kutatásokról beszélünk, így az általunk használt adatfelvételekből származó adatoktól elvárhatjuk, hogy a mintavételi és a nem mintavételi hibákat leszámítva gyakorlatilag ugyanazt az eredményt adják az általánosított bizalom tekintetében.

A standard bizalomkérdésre vonatkozó eredményeket a következő felmérések magyarországi adatfelvételei alapján tudjuk bemutatni:

- European Social Survey (ESS) 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016 és 2018 évekből származó adatai (1–9 hullámok).
- Eurostat 2013-as (EU-SILC: European Statistics on Income and Living Conditions) felmérése.
- Eurobarometer (EB) 2004, 2005, 2009, 2010, 2014 (EB 62.2, EB 63.1, EB 72.1, EB 74.1, EB 81.5).
- International Social Survey Programme (ISSP): 2004, 2007, 2008, 2014, 2017.
- European Values Study (EVS) 2008, 2017.
- European Quality of Life Survey (EQLS) 2003, 2007, 2012, 2016.
- World Values Survey (WVS) 2009-es lekérdezése.⁴

Az ESS és az Eurostat a standard kérdést egy 0-tól 11-ig terjedő tizenegy fokú skálát használva teszi fel,⁵ az EQLS,⁶ illetve az Eurobarometer 2009-től kezdődő fel-

⁴ A felmérésekről bővebben lásd: ESS (<https://www.europeansocialsurvey.org>), EVS (<https://europeanvaluesstudy.eu>), EB (<https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/hu/be-heard/eurobarometer>), Eurostat (<https://ec.europa.eu/eurostat>), ISSP (<http://w.issp.org/menu-top/>), WVS (<https://www.worldvaluessurvey.org/>), EQLS (<https://www.eurofound.europa.eu/hu/surveys/european-quality-of-life-surveys>).

⁵ Az ESS esetében pontosan a következőképpen szövegezve: „Általánosságban Ön mit mondana? A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban?” (0 – „Nem lehetünk elég óvatosak”, 10 – „A legtöbb ember megbízható”). Az Eurostat esetében pedig a következőképpen: „Elmondható-e Ön szerint, hogy a legtöbb emberben meg lehet bízni? Kérjük, értékelje 0-tól 10-ig: 0 = senkiben sem bízunk, 10 = a legtöbb emberben meg lehet bízni.”

⁶ EQLS: „Melyik állítással ért egyet: hogy az emberek többségében meg lehet bízni, vagy hogy az emberekkel kapcsolatban nem lehet elég óvatosnak lenni?” (1 – „az emberek többségében meg lehet bízni”, 10 – „az emberekkel kapcsolatban nem lehet elég óvatosnak lenni”).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

mérései 1-10 közötti tízfokút,⁷ míg előtte négyfokút,⁸ illetve kétértékűt⁹ alkalmaznak. Szintén négyfokút használ az ISSP.¹⁰ Végül dichotóm válaszlehetőségek tartoznak az EVS¹¹ és a WVS¹² kérdésfeltevéséhez.

A tíz- és a tizenegyfokú skálákat használó felméréseknél a magyarországi minták eredményeit az átlagértékek segítségével mutatjuk be, míg a többi esetében a kérdés alapján általánosított bizalommal rendelkezők mintabéli arányát használjuk.¹³ Az eredményeket az 1. ábra tartalmazza.

Az ábrákon látható adatok alapján a megbízhatóságot kétféleképpen vizsgáljuk. Egyrészt azt ellenőrizzük, hogy az elmúlt két évtizedre vonatkozóan a különböző felmérések által a magyarországi bizalom alakulásáról felrajzolt trendek mennyiben mutatnak egységes képet. Másrészt azt is összehasonlíthatjuk, hogy az egymással időben megegyező, vagy egymáshoz nagyon közel eső adatfelvételek eredményei mennyiben esnek egybe.

⁷ EB 2009, 2010, 2014: „Általánosságban Ön mit mondana: A legtöbb emberben meg lehet bízni vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban? Helyezze el a véleményét egy skálán, ahol 1 azt jelenti, hogy nem lehetünk elég óvatosak, a 10 pedig azt, hogy a legtöbb ember megbízható”.

⁸ EB 2005: „Ön általában... (1 – majdnem mindig, 2 – gyakran, 3 – csak néha, 4 – ritkán, vagy majdnem soha) bízik meg az emberekben?”

⁹ EB 2004: „Általában véve kijelenthető-e, hogy az emberek többsége megbízható, vagy épp ellenkezőleg: sohasem lehetünk elég óvatosak?” (1 – „emberek többsége megbízható”, 2 – „sohasem lehetünk elég óvatosak”).

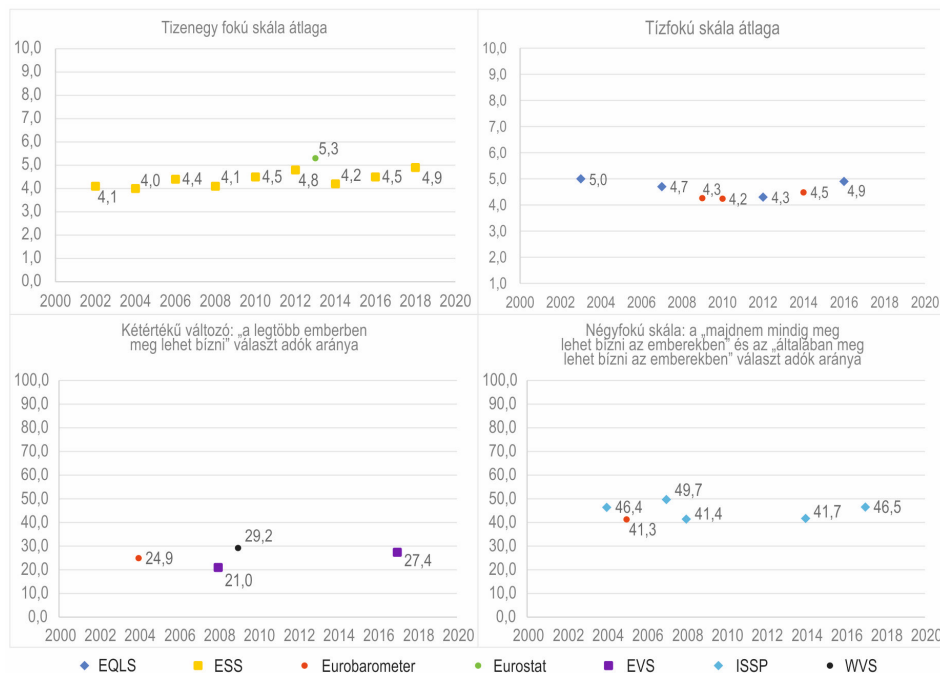
¹⁰ ISSP: „Általánosságban mit mondana, hogy az emberekben meg lehet bízni, vagy sosem lehet elég óvatos velük szemben?” (1 – „majdnem mindig meg lehet bízni az emberekben”, 2 – „általában meg lehet bízni az emberekben”, 3 – „általában nem lehet elég óvatos az emberekkel”, 4 – „szinte sosem lehet elég óvatos az emberekkel”).

¹¹ EVS: „Általában véve hogyan vélekedik inkább: a legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy az ember nem lehet elég óvatos másokkal szemben?” (1 – „a legtöbb emberben meg lehet bízni” 2 – „az ember nem lehet elég óvatos”).

¹² WVS: „Általában véve hogyan vélekedik inkább... (1 – „a legtöbb emberben meg lehet bízni” 2 – „az ember nem lehet elég óvatos másokkal kapcsolatban”).

¹³ Ehhez az eredetileg négyfokú skálán mért változókat az ISSP, illetve az EB 63.1 felmérések esetében kétértékűvé vontuk össze. A bizalommal rendelkezők kategóriájába soroltuk az 1-es és 2-es válaszokat.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

1. ábra. A standard kérdés magyarországi eredményei
Forrás: saját szerkesztés az ESS, az Eurostat, az EB, az ISSP, az EVS, a WVS és az EQLS felmérés adatelemzése alapján

Megjegyzés: A számítások az ESS esetében anweight, EVS 2008 esetében weight_g, EVS 2017-ben gweight, Eurobarometer esetében: W1, az ISSP esetében: weighting factor, a WVS esetében: v259 (original weight) elnevezésű súlyok használatával történtek. Az Eurostat és az EQLS esetében nem volt módunkban nyers adatokkal dolgozni, az eredmények a következő honlapokon található dokumentumokból származnak: Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions>, EQLS: <https://www.eurofound.europa.eu/hu/surveys/european-quality-of-life-surveys>. N=ESS: 2002:1685, 2004:1498, 2006:1518, 2008:1544, 2010:1561, 2012:2014, 2014:1698, 2016:1614, 2018:1661 N=Eurostat: 2013:10223. N=EVS: 2008:1513, 2017:1514. N=WVS 2009:1007 N=Eurobarometer: 2004:986, 2005:998, 2009:1000, 2010:1022, 2014:1055. N=ISSP: 2004:1035, 2007:1027, 2008:1010, 2014:1007, 2017:1007. N=EQLS: 2003, 2007, 2012, 2016: minden évben 1000-2000 fő közti minta (csak 2007-ről van pontos elemszámunk: N=1024).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

Ugyanakkor a vizsgált két évtizedes időintervallum második felében némi általánosan megfigyelhető emelkedés látható egy egyértelműen kirajzolódó 2008-as mélypontot követően. Ezek az eredmények alapvetően egybecsengenek az általánosított bizalomra vonatkozó elméleti állításokkal (Grünhut et al. 2019), miszerint ez egy meglehetősen stabil jelenség, akár az egyént, akár a társadalmakat tekintjük a vizsgálat tárgyának. Mindez azonban nyilvánvalóan nem jelenti azt, hogy ne történhetne érzékelhető változás egy adott ország, társadalom átlagos bizalomszintjében akár néhány éven belül is bizonyos hatótényezők változása következtében, vagy akár egy jelentős esemény hatása miatt (Sztompka 1999, Uslaner 2002). Mindenesetre tanulmányunk elsődleges céljának szempontjából azt állapíthatjuk meg, hogy amennyiben „messzebből” tekintünk rá az adatokra és a nagy tendenciákra koncentrálunk, akkor a standard kérdés megbízható működik, hiszen a különböző felmérések eredményei nagyon hasonló képet vázolnak fel a bizalom szintjének hosszú távú hazai alakulásáról.

A megbízhatóság másik aspektusának vizsgálata során az egyes adatfelvételek eredményeit már „közelebbről” hasonlítjuk össze. Elvárhatjuk, hogy az időben egymáshoz nagyon közel eső mérések megegyező eredményeket mutassanak, ezt az elvárásunkat azonban csak korlátozottan tudjuk ellenőrizni az eltérő skálátípusok miatt. Ahol lehetséges az összehasonlítás, ott viszont kifejezetten érdekes eredményeket és komoly ellentmondásokat fedezhetünk fel. A dichotóm választípust alkalmazó felmérések (WVS, EVS, EB 2004) ábrarészét tekintve látható, hogy a WVS és a EVS esetében kétszer is előfordult az, miszerint mindössze egy év különbséggel történt az adatfelvételük (1998 és 1999, illetve 2008 és 2009). Az első időszakban egymáshoz viszonylag közeli eredményeket láthatunk (22,7% vs. 21,8%), viszont az 2008/2009-es adatok jelentős különbséget mutatnak (21,0% vs. 29,2%), ami mindenképpen problematikusnak tekinthető, illetve nehezen magyarázható az egyetlen eltelt évvel. Ehhez hasonló ellentmondást tapasztalhatunk az általunk dichotomizált, eredetileg négyfokú skálát használó felmérések esetében is (ISSP, EB 2005). Azt láthatjuk itt, hogy az ISSP 2004-es, illetve az EB 2005-ös eredményei 5%-os eltérést mutatnak (46,4% vs. 41,3%), ami mindenképpen komoly különbségnek tekinthető, továbbá az ISSP két egymáshoz időben nagyon közel álló felmérése (2007 és 2008) között is komoly különbség van (49,7 % vs. 41,4 %). A 0-10-es skálával dolgozó ESS mellé éppen azért választottuk a sajnos csak egyetlen időpontban rendelkezésre álló Eurostat adatot, mert szintén ezt a 11 fokú típust használja, így egymással közvetlen összehasonlításra alkalmasak. Itt is az előzőekben megfigyelt problémát fedezhetjük fel, vagyis azt, hogy a különböző felmérések időben közel eső adatfelvételei jelentősen eltérnek egymástól, míg az ESS 2012-ben 4,8-as és a 2014-es 4,2-es átlagot mutatnak, addig az Eurostat 2013-ban ettől jelentős eltéréssel 5,3-at.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

Az érvényesség egyes kérdései a magyarországi adatfelvételek tükrében

A megbízhatóság mindenképpen fontos kérdés, azonban tisztában kell lennünk az-
zal is, hogy az elfogadható megbízhatóság önmagában nem garancia arra, hogy a
mérőeszköz valóban a kívánt jelenséget (esetünkben az általánosított bizalmat)
méri. Ennek eldöntésére szolgálnak az érvényesség kritériumai. Az előző részben
tárgyalt megbízhatósági kérdésekkel ellentétben itt már nem elég egyetlen változó
vizsgálunk, hanem több változó terében kell a kérdésünkre választ kapni. Esetünk-
ben logikus lépés elsőként a bizalomindexet alkotó három itemre koncentrálni. Egy
mérés érvényességét sokféle szempont szerint lehet értékelni, mi most a *szerkezeti
érvényességre* fókuszálunk. A szerkezeti érvényesség azt vizsgálja, hogy az egyes
mért változók közötti kapcsolatok valóban a felállított elméleti elképzeléseknek
megfelelően működnek-e (Koltai et al. 2015). A standard kérdés, illetve a bizalom-
index relációjában ez esetünkben annak a tesztelését jelenti, hogy a standard kérdés
alapján magas(abb) bizalmat mutatók vajon ténylegesen tisztességesnek és segítők-
észnek gondolják-e embertársaikat általánosságban. Ez az elvárás evidens, az álta-
lánosított bizalom koncepciójának lényegéből következik (Grünhut et al. 2019), to-
vábbá nyilvánvalóan a rosenbergi változók kidolgozását is az általánosított bizalom
koncepciójának empirikus megragadhatóságának célja motiválta.

A három változó empirikus működésével, használhatóságával többen is foglal-
koztak már a bizalom méréséhez kapcsolódó viták keretein belül (Grünhut et al.
2019, Bauer – Freitag 2018), azonban ezek a vizsgálatok alapvetően nem a standard
kérdés szerkezeti érvényességi kérdéseire koncentráltak. Uslaner (2002) szintén
részletesen elemzi a három változó egymáshoz való viszonyát. Vizsgálatának meg-
közelítése eltér a miénktől, ugyanakkor érvelésének logikája hasznos számunkra.
Uslaner a standard kérdést kívánja megvédeni a kritikáktól, meglátása szerint ez a
változó egymagában használva a legalkalmasabb az általánosított bizalom mérésé-
re. Különböző adatbázisok (többek között: General Social Survey, American Natio-
nal Election Studies) elemzése után arra a megállapításra jut, hogy a három változó
ugyan egyértelmű összefüggést mutat egymással, ám mégsem tekinthetők ugyan-
annak a jelenségnek. Érvelése szerint az a szubjektív vélekedés, miszerint az em-
berek tisztességesek vagy segítőkészek még nem feltétlenül jelenti azt, a válaszadó
szerint a legtöbb emberben meg lehet bízni. Uslanerrel szemben a mi megközelí-
tésünk normatív kiindulópontja az, hogy hiába mutat bármit is a standard kérdés
változója, az nem tekinthető „igazi” általánosított bizalomnak, ha közben a válasz-
adónak a meggyőződése az, hogy az emberek általában nem tisztességesek, illetve
nem segítőkészek. Azaz a standard kérdés csak akkor érvényes mérőeszköze az álta-
lánosított bizalomnak, amennyiben a változók közötti ezirányú kapcsolat empiriku-
san is bizonyítható. Feltevésünket olyan adatforrások segítségével tudjuk vizsgálni,
melyek tartalmazzák a bizalomindex mindhárom változóját. Ezek a következők:

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

- European Social Survey (ESS) 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018
- European Values Study (EVS) 2008.

Az ESS esetében a standarddal megegyezően a tisztességességre és a segítőkészségre vonatkozó változók 0-tól 10-ig terjedő tizenegyfokú skálán kerültek lekérdezésre, míg az EVS a standardnál dichotóm válaszlehetőséget alkalmaz, a másik két változónál viszont 1-től 10-ig terjedő tízfokú skálát.¹⁴

A három változó „bizalomindexként” való együttes alkalmazásakor az itemek közötti megfelelő mértékű összefüggést gyakran különféle hagyományos statisztikai eljárásokkal szokás igazolni (például főkomponens- vagy faktorelemzés, skála megbízhatóságának tesztelése). Általánosan elterjedt megoldás az, hogy amennyiben ezek a statisztikai eljárások elfogadható eredményeket mutatnak, a három item összevonásával létrehozott változót használják az általánosított bizalom indikátoraként (például Glaeser et al. 2000, Hooghe et al. 2007, Zmerli – Newton 2008, Dinesen – Hooghe 2010, Lolle – Torpe 2011, Dinesen 2012, Sønderskov – Dinesen 2016, Algan et al. 2016), ugyanakkor a szakirodalomban megjelenik ennek az eljárásnak a kritikája is (Bauer – Freitag 2018).

Elsőként mi is két hagyományos statisztikai mutató (Cronbach-alfa, korrelációs együttható) segítségével értékeljük a három változó közötti összefüggést az ESS magyarországi adatait használva. Az eredményeket az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat. A bizalomindex három változója közötti összefüggés az ESS magyarországi adatfelvételei alapján (%)

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Cronbach-alfa	0,76	0,73	0,76	0,74	0,74	0,81	0,77	0,76	0,84
r (standard x tisztességesség)	0,52	0,57	0,56	0,50	0,51	0,59	0,55	0,52	0,64
r (standard x segítőkészség)	0,52	0,42	0,48	0,50	0,50	0,62	0,53	0,54	0,65

Forrás: saját szerkesztés

N=2002: 1685, 2004: 1498, 2006: 1518, 2008: 1544, 2010: 1561, 2012: 2014, 2014: 1698, 2016: 1614, 2018: 1661.

Megjegyzés: A számítások anweight súlyok használatával történtek

¹⁴ A tisztességesség kérdésénél a 0, illetve az EVS esetében az 1 azt jelenti, hogy „A legtöbb ember megpróbálná kihasználni”, míg a 10 azt, hogy „A legtöbb ember igyekezne tisztességes lenni”. A segítőkészségnél a 0, illetve az 1 jelentése az, hogy „Az emberek csak magukkal törődnek”, míg a 10 azt, hogy „Az emberek általában segítőkészek”.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

Az 1. táblázat adatait tekintve a Cronbach-alfa értékek alapján megnyugodhatnánk, hiszen a három változó mindegyik mintában „megfelelően” viselkedik, azaz egyöntetűen meghaladják a 0,7-es értéket. Ez mindenképpen valamiféle belső konzisztenciáról árulkodik, ugyanakkor korántsem perdöntő bizonyíték arra nézve, hogy mindhárom változó valóban ugyanazt a dimenziót méri. Amennyiben a korrelációs együtthatók értékekét vizsgáljuk változópáronként, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a standard a vizsgált minták mindegyikében közepes erősségű összefüggést mutat a másik két változóval. A pusztán közepes erősségű korreláció mindenképpen kevésnek tűnik az elvárásunkhoz képest, de perdöntő bizonyítéknak nem tekinthető a mérés szerkezeti érvényességével kapcsolatban.

Talán közelebb kerülhetünk a minket érdeklő kérdés megválaszolásához, ha a változóinkat leegyszerűsítve az eredeti skálaértékek átkódolásával csoportokat hozunk létre. Meglátásunk szerint a standard kérdésre 0–10-es skálán a 6 és az afeletti választ adókat tekinthetjük relatíve magas bizalmúnak. A másik két változónál ugyanezt a logikát követve a legalább 6-os skálaértéket megjelölőket kezeljük úgy, mint akik inkább tisztességesnek és segítőkésznek gondolják embertársaikat általánosságban. Korábban már vázolt érvelésünk szerint azt várjuk, hogy a standard alapján magas bizalmú válaszadók a bizalomindex másik két kérdésére is hasonló (tehát legalább 6-os) választ adjanak. A 2. táblázat mindennek megfelelően a standard változón relatíve magas bizalmúak csoportján belül mutatja a másik két változón is magas kategóriába tartozók arányát. A táblázat első és második sora külön-külön kezeli a két bizalomindex változót, míg az utolsó sor egyben. Itt azoknak az aránya látható, akik mindhárom változó esetében a magas értéket elérők csoportjába tartoznak. A 2. táblázat tehát az ESS magyarországi adatfelvételei alapján mutatja be azoknak a „konzisztens” választ adóknak az arányát, akik a standard, illetve a másik két változó esetében is magasnak értékelhető választ adtak.

A 2. táblázat adatai alapján sem nyugodhatunk meg a standard kérdés érvényessége felől. A standard alapján magas bizalmúnak tekinthető válaszadóknak ugyan 60-70%-a hajlik arra, hogy „a legtöbb ember igyekszik tisztességesnek lenni”, 30-40%-uk viszont úgy véli, hogy „a legtöbb ember megpróbálná kihasználni”. A segítőkészségre vonatkozó kérdéssel való összefüggés a 2000-es évek közepétől ehhez hasonló, azelőtt valamivel még ellentmondásosabb képet mutat, hiszen a korábbi években a standard alapján magas bizalmúaknak alig a fele hajlott arra, hogy „az emberek általában segítőkészek”, a másik részük viszont inkább úgy gondolta, hogy „az emberek csak magukkal törődnek”. Amennyiben azt a még „szigorúbb” feltételt szabjuk a magas bizalmúak számára, hogy mindkét további változó esetében teljesüljön a legalább 6-os érték választása, akkor még tovább csökkennek a konzisztensnek tekinthető válaszok, arányuk két minta kivételével 50% alatt marad.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

2. táblázat. A standard változó magas csoportjába tartozókon belül a tisztességesség és a segítőkészség szerint is magas kategóriába tartozók aránya az ESS magyarországi adatfelvételei alapján (%)

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
az embereket tisztességességnek tartók aránya a standard alapján magas bizalmúak körében	67,4	67,8	69,2	59,2	62,1	74,0	66,9	62,3	71,0
az embereket segítőkésznek tartók aránya a standard alapján magas bizalmúak körében	48,7	43,9	59,2	57,5	64,0	71,9	61,7	61,7	69,0
az embereket tisztességességnek és segítőkésznek is tartók aránya a standard alapján magas bizalmúak körében	38,0	34,3	45,4	38,9	44,7	58,7	45,2	42,3	53,9

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyzés: A számítások anweight elnevezésű súlyok használatával történtek

Az ESS-en kívül még egy további felmérés esetében rendelkezünk mindhárom változóra vonatkozóan magyarországi adatokkal, ez az EVS 2008-as lekérdezése. Az ESS-hez képest itt annyi az eltérés, hogy a standard kérdés dichotóm változóként, míg a másik kettő 10 fokú skálával szerepel. Ezért csak ez utóbbiakat kódoltuk át az előzőekben már ismertetett módon, tehát szintén a legalább 6-os skálaértéket megjelölőket tekintve úgy, mint akik inkább tisztességességnek és segítőkésznek gondolják embertársaikat általánosságban. Az így kapott eredmények lényegileg megfelelnek az ESS esetében látottakkal: a standard esetében a „legtöbb emberben meg lehet bízni” kategóriát választók 75%-a mondott a tisztességességre vonatkozó kérdésnél magasnak tekinthető értéket, ugyanez a segítőkészségnél 57,6%, míg a mindkét változóra magas értéket adók aránya 54,1%.

A bizalomindex három változójával kapcsolatos vizsgálatunk eredményeit figyelembe véve mindenképpen elgondolkodtató, hogy a standard kérdés mennyire képes mérni az általánosított bizalom koncepciója szerinti tartalmakat, ha a mérőeszköz által magas bizalmúnak tekinthető egyének ilyen jelentős része a másik két változón olyan válaszokat ad, ami mindenképpen ellentétes az elméleti elképzelésekkel.

A standard kérdés érvényességét a bizalomindex két további kérdésével való összevetésen túl még egy kézenfekvő módon vizsgálhatjuk. Ahogy a tanulmány elején bemutattuk, a nagy nemzetközi kérdőíves felmérések egyöntetűen a standard kérdést, illetve a bizalomindexet alkalmazzák a személyközi bizalom mérésére. Azonban a WVS 5. hullámában bevezetésre került egy innovatív, hat itemből álló kérdésblokk, ami az alkotók szándéka szerint a személyközi bizalom különböző di-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

menzióinak precízebb mérhetősége érdekében lett kifejlesztve (Welzel 2010) és a következőképpen került feltevésre:

– Most arról szeretném kérdezni, hogy mennyire bízik meg különböző csoportokhoz tartozó emberekben. Kérem, mindegyikre mondja meg, hogy teljesen, valamennyire, nem nagyon, vagy egyáltalán nem bízik-e meg az ezekhez a csoportokhoz tartozó emberekben.

- Családjában
- A szomszédságában élő emberekben
- Azokban az emberekben, akiket személyesen ismer
- Azokban az emberekben, akiket először lát
- Más vallású emberekben
- Más nemzetiségű emberekben

A kérdéssor célja, hogy a bizalom „rádiuszát” (lásd Fukuyama 1995) operacionálizálja, az általánosított bizalmat új eszközzel mérje, és megragadja a partikuláris bizalom dimenzióját is. Az általánosítottal szemben a partikuláris bizalom az ismeretsegekből és a közeli kapcsolatokból származik, ezért csak viszonylag szűk körre terjed ki, alapvetően a család tagjaival, a barátokkal, kollégákkal, ismerősökkel való viszonyra vonatkozik. A partikuláris bizalom kialakulásában, vagy hiányában döntő jelentőségű a személyes tapasztalat megléte, továbbá egyes szerzők hangsúlyozzák az ingroup/outgroup reláció jelentőségét is, vagyis azt, hogy míg a partikuláris bizalom alapvetően a saját csoporthoz való tartozás jellemzője, addig az általánosított bizalom a külső csoportokra, vagyis az embereknek azon körére vonatkozik, ahova az egyén nem tartozik (Yamagishi – Yamagishi 1994, Delhey et al. 2011, Stolle 2002).

A kérdéssor első három tétele a családra, a szomszédokra, illetve a személyes ismerősökre vonatkozó bizalomra kérdez rá, mely viszonyulások alanyai a megkérdezett saját csoportjaként értelmezhetők. Ezekkel szemben az utolsó három itemhez tartozók viszont külső csoportként interpretálhatók, hiszen olyanokra vonatkoznak, akik csoporthovatartozás tekintetében különböznek a megkérdezettől, illetve ismeretlenek a számára. Tanulmányunk alapvető célját tekintve nyilvánvalóan ez utóbbi kérdések számunkra az igazán érdekesek, hiszen éppen azokra a tartalmakra vonatkoznak, amelyeket szándéka szerint a standard kérdés is megragadni kíván. Ezért mindenképpen azt várhatjuk, hogy az általánosított bizalom standard változója nagyon szoros összefüggést mutat e kérdéssor utolsó három itemjével.

A hat tételből álló kérdéssor Magyarországra vonatkozó adatokkal a WVS 5. hullámán (2009) kívül még az EVS 2017-es felmérésében is megtalálható. A kérdésekre mindkét felmérésben négyfokú skálán lehetett válaszolni, melyek értékei a következőket jelentik: 1) Teljesen megbízik; 2) Valamennyire megbízik; 3) Nem nagyon bízik meg; 4) Egyáltalán nem bízik meg. Az elemzés során összevontuk a bizalomra (1, 2), illetve a bizalmatlanságra (3, 4) vonatkozó állításokat, így kétkategóriás változókat

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

hozva létre. A standard kérdést mindkét felmérés kétértékű formában alkalmazza. A bizalomindexnél használt eljárással megegyezően itt is azt vizsgáljuk, hogy a standard változón pozitív választ adók (vagyis akik szerint „a legtöbb emberben meg lehet bízni”) mekkora része mutat bizalmat az újonnan vizsgált kérdésblokk hat itemje tekintetében. Az eredményeket a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat. A „legtöbb emberben meg lehet bízni” választ adókon belül a különböző csoportokhoz tartozó emberekben inkább megbízók aránya (%)

		„Teljesen megbízik” és „Valamennyire megbízik”					
		Családjában	A szomszédságában élő emberekben	Azokban az emberekben, akiket személyesen ismer	Azokban az emberekben, akiket először lát	Más vallású emberekben	Más nemzetiségű emberekben
„A legtöbb emberben meg lehet bízni”	WVS 2009	98,3	87,8	92,4	47,2	77,6	68,3
	EVS 2017	99,8	93,2	98,1	66,9	82,1	78,8

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyzés: A számítások az EVS 2017 esetében gweight, a WVS 2009 esetében pedig original weight elnevezésű súlyok használatával történtek

A 3. táblázatban látható adatok alapján elsőként megállapítható, hogy a két felmérés alapvetően hasonló eredményeket mutat. Egyértelműen különbözik egymástól a partikuláris és az általánosított bizalomra vonatkozó itemek, valamint a standard változó közötti kapcsolat jellege. Míg a partikuláris jellegű viszonyokba vetett bizalom gyakorlatilag egyhangú a standard változón pozitív választ adók körében, addig a számunkra most sokkal lényegesebb dimenzióban közel sem ilyen egyértelmű a helyzet. A más vallásúak, illetve a más nemzetiségűek felé mutatott bizalom tekintetében ugyan még viszonylag magas számokat láthatunk (bár korántsem annyira, mint az első három itemnél), viszont az először látott emberek, vagyis az „ismeretlen mások” felé bizalmatlanságról nyilatkozik a standard kérdésnél még ezzel ellentétet állítók jelentős része (47,2%, illetve 66,9%). Meglátásunk szerint ez nagyon komoly ellentmondás, ami végképp felveti a standard változó érvényességének kérdését.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

Összegzés

Tanulmányunk az általánosított bizalom legelterjedtebb kérdőíves eszközét vizsgálta abból a szempontból, hogy a standard változó mennyire képes jól mérni a kérdés mögött meghúzódó komplex elméleti koncepciót. Az általánosított bizalom évtizedek óta megkülönböztetett figyelmet kap különböző tudományterületek képviselői részéről. Ennek a felfokozott érdeklődésnek az oka éppen azokban a sajátosságokban keresendő, amelyek megkülönböztetik ezt a fajta embertárakhoz való viszonyulást a bizalom egyéb formáitól. Az általánosított bizalom esetében nem instrumentális, stratégiai jellegű motivációk jelennek meg, nem tapasztalatokon alapul a pozitív viszonyulás, hanem ezzel ellenkezőleg, a „másokba vetett hit” széles rádiuszú, az „idegenekre”, az ismeretlen másokra is kiterjed, alapja sokkal inkább „morális”, mintsem „racionális”.

Elemzésünk első részében a mérés megbízhatóságával foglalkoztunk. Azt vizsgáltuk, hogy különböző kérdőíves felmérésekben a standard kérdés mennyire mutat hasonló eredményeket, illetve tendenciát a magyarországi általánosított bizalommal kapcsolatban. Megállapítottuk, hogy az elmúlt két évtizedre vonatkozóan a különböző felmérések által a magyarországi bizalom alakulásáról felrajzolt trendek alapvetően egységes képet mutatnak. Ugyanakkor arra a problémára is rávilágítottunk, hogy több esetben a különböző felmérések időben közel eső adatfelvételei jelentősen eltérnek egymástól.

Vizsgálatunk második részében a standard kérdés szerkezeti érvényességének egyes aspektusait elemeztük. Itt elsőként a bizalomindex további két kérdése tekintetében vizsgáltuk azt, hogy a változók közötti kapcsolatok valóban a bizalom elméletének megfelelően működnek-e, majd ugyanerre kerestük a választ a bizalomrádiuszra vonatkozó kérdésblokk bevonásával is. Eredményeink alapján komoly aggályok merülhetnek fel a standard kérdés érvényességét illetően.

Összességében kijelenthetjük, hogy a standard kérdés viszonylag megbízhatóan mér *valamit*, abban azonban már egyáltalán nem lehetünk biztosak, hogy ez a „valami” valóban az általánosított bizalom lenne.

Irodalom

- Algan, Y. – Cahuc, P. (2013): Trust and Growth. *Annual Review of Economics* 5(1): 521–549.
- Algan, Y. – Cahuc, P. – Sangnier, M. (2016): Trust and the Welfare State: the Twin Peaks Curve. *The Economic Journal*. 126(593): 861–883. <https://doi.org/10.1111/eoj.12278>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

- Bauer, P. C. – Freitag, M. (2018): Measuring Trust. In Oxford Handbook of Social and Political Trust. In: Uslaner E. M. (ed.): Oxford University Press, Oxford, 15–36. <https://doi.org/10.1093/9780190274801.013.1>
- Boda Zs. – Medve-Bálint G. (2012): Intézményi bizalom – A régi és az új demokráciákban. Politikatudományi Szemle XXI/2: 27–51.
- Csité A. (2009): Boldogtalan kapitalizmus? – A mai magyarországi társadalom értékpreferenciáinak néhány jellemzője. Közjó és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmány, No. 10., 2–42.
- Csizmadia Z. (2014): Lokális társas kapcsolatok – a kapcsolati tőke bizonyos formáinak alakulása és meghatározottsága Győrben. Szociológiai Szemle 24(3): 113–137.
- Csukás Cs. – Kovács T. (2003): A társadalmi bizalom mérésének lehetőségei. PSAK VI. 2003. Miskolc
- Delhey, J. – Newton, K. – Welzel, C. (2011): How General Is Trust in “Most People”? Solving the Radius of Trust Problem. American Sociological Review, 76(5): 786–806. <https://doi.org/10.1177%2F0003122411420817>
- Dinesen, P. T. (2012): Does Generalized (Dis)Trust Travel? Examining the Impact of Cultural Heritage and Destination-Country Environment on Trust of Immigrants. Political Psychology, 33(4): 495–511. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2012.00886.x>
- Dinesen, P. – Hooghe, M. (2010): When in Rome, Do as the Romans Do: The Acculturation of Generalized Trust among Immigrants in Western Europe. International Migration Review, 44(3): 697–727. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2010.00822.x>
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008): Feminizmus helyett familizmus. Demográfia, 51(4): 307–328.
- Fukuyama, F. (1997): Bizalom. Európa Kiadó, Budapest
- Gerő M. – Hajdu G. (2015): Az egyéni kapcsolathálóknak nagysága, heterogenitása és a társadalmi integráció Magyarországon. Socio.hu, 2015/4: 12–33. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.12>
- Gicz J. – Sik E. (2009): Bizalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés. TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés 2009. TÁRKI, Budapest, 65–84. https://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_kotet_teljes.pdf
- Glaeser, E. L. – Laibson, D. I. – Scheinkman, J. A. – Soutter, C. L. (2000): Measuring Trust. The Quarterly Journal of Economics, 115(3): 811–846. <https://doi.org/10.1162/003355300554926>
- Grünhut Z. (2019): Új irányok a bizalomkutatásban. elmélet és mérés. Replika. 113: 7–10. <https://doi.org/10.32564/113.1>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

- Grünhut Z. – Bodor Á. – Hegedüs M. (2019): A bizalom morális-emocionális és racionális igazolásainak empirikus vizsgálati lehetőségei. *Replika*, 113: 25–43. <https://doi.org/10.32564/113.3>
- Győri Á. – Lengyel Gy. – Perpék É. (2020): Preferált vezetési stílus, vezetői és vállalkozói hajlandóság az egyetemi hallgatók körében. *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat* 9(1): 3–26. <https://doi.org/10.18392/metsz/2020/1/1>
- Hajdu G. (2012): Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – Tóth T. – Takács J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Argumentum Kiadó – MTA Szociológiai Kutatóintézet, 45–62.
- Hajdu G. – Megyesi G. B. (2017): A társadalmi tőke, társadalmi struktúra és társadalmi integráció. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi integráció*. MTA TK Szociológiai Intézet; Belvedere Meridionale, Szeged; Budapest: 155–182.
- Harding, R. (2002): *Trust and trustworthiness*. New York, Russel Sage Foundation
- Harding, R. (2006): *Trust*. Cambridge, Polity Press
- Hooghe, M. – Reeskens, T. – Stolle, D. (2007): Diversity, Multiculturalism and Social Cohesion: Trust and Ethnocentrism in European Societies. In: Banting, K. – Courchene, T. – Seidle, L. (eds.): *Belonging? Diversity, Recognition and Shared Citizenship in Canada* Montreal: Institute for Research on Public Policy. Vol. III: 387–410.
- Keller T. (2009): *Magyarország helye a világ értéktérképén*. TÁRKI, Budapest
- Koltai J. – Sik E. – Simonovits B. (2015): A kvanti-kvali áldilemmán túl. *Szociológiai Szemle*, 25(2): 31–49.
- Kopasz M. (2005): Jó szándék és kompetencia – Avagy a bizalom két összetevője egy magyarországi vállalati felmérés tükrében. *Erdélyi Társadalom* III. évf. 2. sz. 71–89.
- Lolle, H. – Torpe, L. (2011). Growing ethnic diversity and social trust in European societies. *Comparative European Politics*, 9(2): 191–216. <https://doi.org/10.1057/cep.2009.16>
- Pusztai G. (2018): Ha elvész a bizalom. *Educatio* 27(4): 623–639. <https://doi.org/10.1556/2063.27.2018.4.6>
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling alone. The collaps and revival of American community*. Simon & Schuster, New York
- Rosenberg, M. (1956): Misanthropy and Political Ideology. *American Sociological Review* 21(6): 690–695. <https://doi.org/10.2307/2088419>
- Rotter, J. B. (1967): A new scale for the measurement of interpersonal trust. *Journal of Personality*, 35(4): 651–665. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1967.tb01454.x>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

- Sønderskov, K. M. – Dinesen, P. T. (2016): Trusting the State, Trusting Each Other? The Effect of Institutional Trust on Social Trust. *Political Behavior* volume 38: 179–202. <https://doi.org/10.1007/s11109-015-9322-8>
- Stolle, D. (2002): Trusting Strangers: The Concept of Generalized Trust in Perspective. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* 31/4: 397–412.
- Sztompka, P. (1999): *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.2307/3089802>
- Torpe, L. – Lolle, H. (2011): Identifying Social Trust in Cross-Country Analysis: Do We Really Measure the Same? *Social Indicators Research*. 103: 481–500. <https://doi.org/10.1007/s11205-010-9713-5>
- Tóth I. Gy. (2005): Bizalomszint, kötelezettségi hálók és társadalmi tőke: Előtanulmány In: Tóth I. Gy. (szerk.): *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. TÁRKI, Budapest
- Tóth I. Gy. (2009): Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében – A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei című kutatás zárójelentése. TÁRKI, Budapest
- Uslaner, E. M. (2002): *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614934>
- Yamagishi, T. – Yamagishi, M. (1994): Trust and Commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion* 18(2): 129–166. <https://doi.org/10.1007/BF02249397>
- Vit E. (2018): Jóléti rezsimek és a bizalom kapcsolata. *Socio.hu* 2018/2: 45–71. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.2.45>
- Welzel, C. (2010): How Selfish Are Self-Expression Values? A Civicness Test. *Journal of Cross Cultural Psychology* 41: 1–23. <https://doi.org/10.1177/0022022109354378>
- Zmerli, S. – Newton, K. (2008): Social Trust and Attitudes Toward Democracy. *Public Opinion Quarterly*, 72(4): 706–724.